

SZIGETVÁR VÉDELMÉNEK NÉHÁNY KATONAI KÉRDÉSE

Horváth Miklós

Az 1566-os szigetvári ostrom népünk történetének egyik olyan eseménye, melyet számos európai országban kísértek figyelemmel.

A vár védőinek kapitánya, Zrínyi Miklós (1508—1566) a magyar történelemnek ama ritka egyéniségei közé tartozik, akik világhírnévre emelkedtek.

Majdnem egy századdal később, az ugyancsak Miklós nevű dédunokája, a költő és hadvezér hőskölteményt írt a szigeti hős emlékének megörökítésére. Eposza, a „Szigeti veszedelem” napjainkig huszonkilenc kiadást ért meg; többet a biblia magyarországi kiadásánál.

Szigetvár védőjének nevét az egykorú közvélemény és a késői utókor egyaránt tisztelettel tartja számon.

Sziget ostromát történetírásunk részletesen feldolgozta. A munkák adatgazdagsága, pontossága, a korabeli források kritikai szemlélete az ostrom híu képét, a védelem gigantikus erőfeszítését tárja az olvasó elé.

A történeti feldolgozásokat, vagy a korabeli forrásokat olvasva mégis szembetűnik, hogy a szerzők a vár elestének okait Zrínyi Miklóson és a védőkön kívül álló körülményekben, a Szigetvár megtartásáért a harcolóktól független tényezőkben állapítják meg.

A fegyveres harc megvívásában a győzelemnek vagy a vereségnek szubjektív okai is vannak. A hadvezér helyzetfelismerése, elhatározása, szervező és irányító képessége stb. mind olyan tényezők, amelyek ugyancsak meghatározzák a harc kimenetelét. Szigetvár védelméért folyó fegyveres küzdelem tehát függött a kapitány katonai intézkedéseitől is.

Az ostrom katonai történetét elemezve, felmerül a kérdés: vajon Zrínyi nem juthatott volna-e *az adott körülményeket* mérlegelve a vár eredményes védelme szempontjából helyesebb elhatározásra; vajon *az adott helyzetben* a legcélszerűbben végezte-e a szervező és irányító tevékenységét?

A haza védelmében a hősiesség olyan eszmei és akarati erő, mely képessé teszi az embert, hogy a tőle független nehézségek ellenére éppúgy, mint a saját sikertelensége következtében fellépő kishitúséget legyőzve harcoljon az ellenség ellen még élete feláldozásával is. Zrínyi hős volt azért, mert nem rendítette meg, nem csavarta ki kezéből a fegyvert sem az ellenség túlereje, a várt segítség elmaradása, de nem vett erőt rajta a saját sikertelensége sem. Csak egyet ismert: amíg lehet, pusztítani az ellenséget, hogy védelmezze „édes hazáját”.

Amikor történeti irodalmunkban Szigetvár elestének ábrázolásánál nem

mutatnak rá a védelem vezetésének hibáira, Zrínyi hősiessége légüres térbe kerül és alakját naivan idealizálják.

Előadásomban a szigetvári védelem vezetésének néhány kérdését kívánom megvizsgálni. Természetesen a várvédelem fontos, de lezárt kérdéseire nem térek ki, mert azok megnyugtatóan tisztázottak.

Szigetvár elleni török hadjárat előzményeinek áttekintése.

A végház védelmi harcának célikitűzése

II. Szulejmán 1520-ban lépett Törökország trónjára. Uralkodásának legfőbb katonai célkitűzése Közép-Európa meghódítása volt.

E katonai terv első szakaszaként a török hadsereg áttörte Magyarország déli védelmi vonalát — Zimony, Belgrád, Szabács, Jajca, Bányaluka, Pétervárad elfoglalásával.

„Hős vértől pirosult gyásztér ...

Nemzeti nagylétünk nagy temetője, Mohács” — amikor 1526-ban II. Szulejmán serege megsemmisítette a magyar állam haderejének zömét. Az ország középső részét a török elfoglalta, majd újabb és újabb hadjáratokat indított Közép-Európa ellen.

A törökkel szemben félkörben az ország területén áthúzódva újabb védelmi vonalat kellett kiépíteni a Drávától Erdélyig.

E védelmi vonalban jelentős szerepet játszott *többek között* Eger, Szigetvár és Gyula. A várak katonái nemcsak a várhoz tartozó hatalmas területek védelmét látták el, hanem sorozatos kicsapásaikkal nyugtalanították a törököt a megszállt területek zavartalan birtoklásában és komoly akadályt jelentettek a török seregek számára a további hódító hadműveletekben.

Ezért az 1566 előtt folyó béketárgyalásokon a török fél arra törekedett Habsburg Ferdinánddal szemben, hogy a három várat megszerezze.

Mivel ez a kísérlet eredményre nem vezetett, II. Szulejmán az 1566-ban megindított támadásának első célja Szigetvár és Gyula elfoglalása volt.¹

A XVI. században a Habsburg-hatalom hadászati elve a török elleni háborúkban Magyarország területén — mint a birodalom előterében folytatott *védekezés* volt. Az egyetlen kivételt az 1542-ben, Buda eleste után indított nagy támadó hadjárat alkotta, amelytől a töröknek Magyarországról való kiűzését várták, de a birodalmi seregek vereséget szenvedtek.

Anélkül, hogy a védekező hadászat politikai okával még csak nagy vonásokban is foglalkoznánk, csupán utalunk a Habsburg—francia ellentétre és a francia—török szövetségre.

A török ellen folytatott védekező hadászat a várak stratégiai szerepére épült

Ebben az időben a kor hadművészeti színvonala következtében a vár többszörös erejű támadót is fel tudott tartóztatni. Ennek oka azonban nemcsak abban rejlett, hogy a védelem eszközei sokkal erősebbek voltak, mint a támadásé, hanem meghatározó tényező volt az is, hogy a támadó az ostromot az akkori utánpótlási, egészségügyi viszonyok miatt 2—3 hónapnál tovább nem tudta folytatni.

Szigetvár ostroma augusztus 5-én kezdődött. Az 50—55 000 fős török hadsereg október hónapban nem tudta volna folytatni a vár ostromát.

A hadseregek ellátását ugyanis az adott területről biztosították. 2—3 hónap után a felélés szinte legyőzhetetlen akadályt jelentett az élelmiszer-ellátás szempontjából. A tábori körülmények huzamosabb idő után feltétlenül jár-

¹ *Gökbilgin Tayyib*: Nagy Szolimán 1566. évi Szigetvár elleni hadjáratának előzményei. Szigetvári Emlékkönyv. Szerk. Rűzsás L. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966. 59. o.

ványos betegségek fellépésével jártak. A bekövetkező őszi évszak ugyancsak megbénította volna a török ostrom-műveleteket.

Szigetvár katonái azonban minden hősiességük ellenére a védelmet nem tudták tartani 32 napnál tovább. Ebben számos ok és azok kölcsönös összefüggése játszott közre.

Szigetvár elestének okai a történeti irodalomban

Szigetvár ostromának levéltári forrásait a polgári történetirodalomban — elsősorban Barabás Samu érdeme következtében — közzétették.

A bécsi Kriegs- és Staatsarchivban éveken át kutattam újabb levéltári anyag után, de eredménytelenül. Hasonló a helyzet a magyar levéltárakban is.

Lehetséges, hogy a magántulajdonban levő és eddig még nem ismert családi iratanyagokban találhatunk újabb adatokat. A már feltárt dokumentumokból azonban nem túlzás arra a meggyőződésre jutni, hogy az esetleges újabb adatok legfeljebb kiegészítik, de alapjában nem változtatják meg az ostrom lefolyásáról alkotott összképet.

A háborúk, csaták katonai elemzésének és értékelésének alapja a levéltári forrás is, de nemcsak ez.

E korban — mint általában a történelem legújabb korszakáig — a hadvezérek, a parancsnokok helyzetmegítéléséről, irányító, szervező munkájáról stb. írásos dokumentáció nem maradt az utókorra.

A várvédelem vezetésének katonai értékelését — jelenlegi célkitűzéseinket véve figyelembe — a harci események menetéből, a csatateréből, a saját és az ellenség helyzetéből stb. kiindulva kell megtennünk.

A tudományos vizsgálódás e módszerét a hadtörténész nem nélkülözheti még a második világháború hadtörténeti feldolgozásánál sem.

A harc dinamikája közben történő változásokról például a legtöbb esetben nem lehet írásbeli dokumentumot készíteni, s így a vezetés értékelését a hadtörténeti kutató itt is csak az adott helyzetből tudja levonni.

Szigetvár ostromáról hivatalos jelentések érkeztek a Győr mellett táborozó birodalmi seregek haditanácsához.²

A jelentések — bár a katonai helyzet ismertetését szolgálták — a vár elestének okait nem sorolták fel részletesen. Csupán általánosságokban foglalták össze. A vár török kézre jutását a védők nagy emberveszteségében, a falak tönkremenetelében látták. Egyedül az Apponyi-gyűjtemény 414. számú és az ezzel teljesen azonos, de más címen megjelent 1816. számú jelentés adott magyarázatot, hogy miben látta a jelentő a falak pusztulásának okát. Mindkét jelentés kiemelte, hogy a törökök sikerében oroszlánrésze volt Ali Portuk basának, aki műszakilag tette eredményessé a vár tüzéségi rombolását, műszakilag segítette a várfalak elleni janicsár rohamokat. E műszaki „fortélyok” — korabeli kifejezéssel élve — ellen a vár védői nem tudtak elég hatásosan védekezni. Ezért is következett be, hogy a vár ellenállását főleg a felgyújtása törte meg.³

Kétségtelenül a felsorolt okok is hozzájárultak a vár elestéhez. De a nagy emberveszteség csak okozat — és ennek okaira a jelentések nem mutattak rá.

Véleményem szerint — s majd a későbbiekben részletesebben is szeretnék

² Ilyenek az Apponyi Sándor-féle gyűjtemény 398., 408., 411., 412., 413., 414., 419., 421., 1809., 1816. számmal jelzett darabjai. Apponyi Hungarica. Országos Széchényi Könyvtár.

³ Apponyi Hungarica 414. Relation und Extrack von aussagen und besonders Kundschaffen dess Türckens Eroberung Sigeths Erfolgt auff dem 7. Septembris 1566. — Apponyi Hungarica 1816. Warhafftiger und gruendlicher bericht des Türckens Eroberung Zigeths Erfolgt auff den 7. Septembris 1566.

a kérdésre kitérni — a jelentések eltúlozták a törökök műszaki felkészültségének jelentőségét.

E források a török tüzérség erejét 200 ágyúban jelölték meg. Ez a szám semmiképpen sem fogadható el. Ha figyelembe vesszük, hogy három nagy faltörő ágyút 41 szekér 212 lóval vontatott, akkor elképzelhetetlen a 200 török ágyú. Erre a hosszúra ugyanis, amelyen a török sereg felvonult, ilyen nagy számú vontató szekeret nem tudtak alkalmazni.

Ismerve Szigetvár vizes, ingoványos talaját, a vár körül lőtávolságban 200 db ágyút elhelyezni ugyancsak lehetetlen volt.

II. Szulejmán hadserege nem rendelkezhetett többel, mint 60—70 ágyúval.

Így viszont túlzás a jelentések ama megállapítása, hogy a várvédőkkel szemben az ellenség tüzérségi fölényrel rendelkezett, mivel a szigetieknek is volt 60 ágyújuk. A tüzérségi fölényrel magyarázni a falak eredményes rombolását, nem a reális katonai értékelésre utal.

Bizonyára ezek a források is hozzájárultak — elsősorban a korabeliség varázsa miatt — ahhoz a hadtörténeti irodalmunkban képviselt vélemények egyikének kialakulásához, hogy a XVI. században a török tüzérség a legfejlettebbek közé tartozott.⁴

A XVI. században a franciák rendelkeztek a legerősebb tüzérséggel és képzettek voltak a francia tüzerek is. A török hadseregben — a törökök — a francia—török szövetség következtében is — jelentős számmal voltak francia füzesterek.

Egy hadsereg tüzérségének fejlettsége azonban e korban az ágyúk számától és a tüzerek képzettségétől függött, nem pedig a lövegek technikájától. Az ágyúk, mivel különösebb szerkezettel nem rendelkeztek, öntésük pedig közismert volt, így valamennyi ország hadseregében azonosak voltak. A német tüzerek képzettségben lényegesen nem maradtak alul a franciákkal — s így a törökökkel szemben sem. A magyar végvárakban, Szigetvárban is, a tüzérség alapján német volt.

A végvárak ostromának hadművészet-történeti vizsgálatai inkább arra mutatnak, hogy a török a legtöbb esetben a védelem előkészítésében és folyamatában elkövetett hibát vagy hibákat tudta kihasználni az ostrom sikere érdekében. Ez történt Szigetvár esetében is.

Cserenko (Črnko) Ferenc, Zrínyi kamarása a vár elestekor török fogságba került, majd onnan kiszabadulva, horvát nyelven írta meg Szigetvár ostromának történetét.⁵

Cserenko munkája nem egyszerűen a személyes szemlélő, hanem a résztvevő emlékirata.

Cserenko véleményét is rögzítette a vár elfoglalása okának magyarázatául.

A vár elestét az ellenség nyomasztó létszámförlényével magyarázta, mellyel szemben a hősiesség csak dicsőséget, de katonai győzelmet nem eredményezhetett. Valószínű Cserenko a forrása annak a kialakult történeti véleménynek, hogy a Sziget alá szállott török had létszáma 100 000-es volt.⁶

Kétségtelenül nagy sereggel vonult II. Szulejmán Sziget ostromára, de az jóval alatta maradt a 100 000-es létszámnak. Igaza van és teljesen megalapozott Bende Lajos véleménye, hogy „ilyen nagy hadat *abban az időben* egyetlen hatalom sem tudott kiállítani, hiszen azt élelmezni, fegyverrel, ágyúkkal, lovakkal kellett ellátni... Szolimán hadserege... 54—56 000 körül mozgott”.⁷ Ebből is 3000 főt a szultán Gyula ostromára rendelt.

⁴ A Hadtörténelmi Közlemények 1966. évi 3. számában Dr. Nagy László is erre hivatkozik, amikor „A magyar hadtörténetírás fejlődése és feladatai” című tanulmányomnak a török várostrom-művészetéről szóló részével vitatkozik (Had-történelmi Közlemények — a továbbiakban H. K. — XIII. évf. Budapest, 1966. 3. szám 610. o.)

⁵ Cserenko munkáját fordította latinra Budina Sámuel: Historia Sigethi (Scriptores Rem Hungaricarum veteres ac genuini. Edidit Johannes Schwandner. Wien, 1764.)

⁶ Vö. Budina Sámuel: i. m. 119. o.

⁷ Bende Lajos: Sziget ostroma 1566-ban Szigetvári Emlékkönyv. 74—76. o.

Az eddigi munkákat úgy tekinthetjük, mint a történetírók forrásanyagát.

A szigetvári ostrom egyik első történeti feldolgozása Zsámboky (Sambucus) János tollából származott.

Zsámboky, a kiváló magyar humanista Bonfini második kiadásának Appendixében írt először arról a tényről, hogy a császári seregek késlekedése szerepet játszott a vár elestében. Az udvari történetíró azonban a birodalmi seregek tétlenségét szépíteni akarta, mert szerinte a császári seregek gyorsabban nem tudtak cselekedni. Így akarta tompítani a Szigetvár magára hagyására vonatkozó vád élességét.

Ugyancsak a XVI. században a szigetvári ostrom másik történetírója Forgách Ferenc. A Commentárii 16. könyvében⁸ a bécsi udvart hibáztatta a vár elestéért, mert indokolatlan takarékoságból nem gondoskodtak kellő számú végvári katonaságról. Ugyanakkor a birodalmi sereg lábhoz tett fegyverrel nézte Szigetvár elfoglalását.

Közel egykorú történeti feldolgozást adott Szigetvár ostromáról Habsburg-párti szemlélet alapján Istvánffy Miklós.⁹

A szerző feldolgozása katonai műveltségre vall. A harc ábrázolásában nyomon lehet követni Istvánffy ismereteit a kor hadtudományáról. Érdekes viszont, hogy a vár védőinek vereségét nem elemezte, sőt a török túlerő megállapításán kívül azt a sorsszerűséggel magyarázta.

A korabeli források, az egykorú vagy közel egykorú történeti feldolgozások Szigetvár elestének katonai okait egysíkúan két alapvető tényezőben látták: a török túlerőben és a császári seregek győri „mozdulatlanságában”. Az írók politikai álláspontja szerint vagy az egyik, vagy a másik pólus került előtérbe.

Mindkét irányzat azonban írói kötelességének tartotta Zrínyi Miklós és a vár védőinek valóban nagyszerű hősiességét hangsúlyozni, sőt Habsburg-ellenes, vagy Habsburg-párti tendenciával még plasztikusabbá tenni.

Szigetvár ostromát éppúgy, mint általában a törökellenes harcokat feldolgozó polgári történeti irodalom a tanulság levonásaként *vagy* a török ellenében Bécsre való utaltságunkat, a Habsburg-monarchiához való tartozás pozitív hatását akarta kidomborítani; vagy a magyar nagybirtok török-korabeli állami és nemzeti funkcióinak hirdetésével a nagybirtok rendszer fennmaradásának jogosultságát, a nagybirtok nemzeti hivatását kívánta történelmileg alátámasztani.

A szigetvári ostromra vonatkozó, jelentős számú műből¹⁰ csak pregnáns példaként kívánjuk kiemelni Salamon Ferenc vaskos munkáját „Az első Zrínyiek”-ről.¹¹

A szerző 559 oldalon végigvezette a Zrínyi család birtokszerzési küzdelmeit, fortélyait, hogy azután 90 oldalon bemutassa a nagybirtokos Zrínyi hősi harcat. A mű egyik eszmei mondanivalója a nagybirtok honvédelmi szerepének kidomborítására épült.

Salamon a vereség vizsgálatánál nem hagyta szó nélkül az olyan okokat, mint a vár szerkezeti hibái, a műszaki védelem gyengeségei stb., de ezek nála csak másodlagosak. A kizárólagos okot — s így egysíkúvá tette bírálatát — a császári hadvezetésben látta.

Könyvének befejezésénél is azt bírálta a törökellenes harc szempontjából (!), hogy Miksa király nem erősítette meg Zrínyi fiait a birtokok örökletességében.

⁸ *Ghimesi Forgách Ferenc: Magyar Historiája. Közli: Mayer Fidél. Pest, 1866. (Monumenta Hungariae Historica. II. Scriptores.)*

⁹ *Istvánffy Miklós: A magyar nemzet története 1490-től 1606-ig. Ford.: Vidovich György, Debrecen, 1871.*

¹⁰ Szigetvár ostroma történeti feldolgozásának bibliográfiáját *Babics Andrásné* állította össze körültekintő munkával. Szigetvári Emlékvévkönyv. 375–397. o.

¹¹ *Salamon Ferenc: Az első Zrínyiek. Pest, 1865.*

Összefoglalva: A gazdag történeti-hadtörténeti irodalomban Szigetvár ostromának katonai elemzéséből hiányzik a védők harcának, a kapitány parancsnoki tevékenységének vizsgálata. A vár elestének erről az oldalról való ábrázolása szorosan összefügg a már ismert, ténybeli okokkal és ezért Sziget védelmének történetéhez ez is elválaszthatatlanul hozzátartozik.

A csatatér kérdése

Klasszikus értelemben a csatatér határait az ott folyó fegyveres harc célja és a tüzfegyverek hatótávolsága szabta meg.

A várháborúk csatatereinek fogalmába tehát maga a vár és a várat körülvevő ama terület tartozott, ahonnan az ostromtűzéréség rombolni tudta a falakat, hogy utat nyisson a gyalogságnak.

A XI—XVII. században, így a török elleni végvári harcok idején is a harc eredményes megvívásának egyik fontos *tényezője* volt a csatatér. A várvédelemnél döntő szerepet játszottak a terepakadályok, mint a folyók, mocsarak stb. A topográfiai elemeknek nagy fontossága különösen kidomborodott az ostromágyúk eredményes romboló hatása után megindított gyalogsági roham műszaki előkészítésének idején. A várvédők tűzéréségének tűzhatásával szemben nem lehetett fedezni a műszaki erőket.

Ezzel szemben a vár olyan részénél, ahol terepakadályok nem voltak, a vár ágyúinak holtterébe az ostromló katonaság csapatai beáshatták magukat. Így ez a térség alkalmas volt egyszérszintű összpontosításra, másrészt a rohamra való megindulási terepszakasgra.

A vár ellenálló képessége egyenes arányban nőtt, vagy csökkent a vár körül elterülő csatatér tereptani sajátosságától függően.

Milyen volt 1566-ban a szigetvári csatatér.

A történeti irodalomban a szigetvári vár leírását megnyugtató módon Bende Lajos kutatásai tisztázták.¹²

A szigeti vár legfőbb erőssége a környező ingoványos tó volt. Az ostrom idején a tó szélessége elég nagy kiterjedésű volt. A nyári kiszáradás ellen a tó nyugati részén széles, erős földtöltést készítettek, amely a tó vizét nem engedte elfolyni.¹³ Az Almás patak vize ebben az időben a tavon keresztül folyt, ami a lápot terjedelmes tóvá alakította ki és állandóan táplálta.

A vártól délre feküdt az Óváros. Északi oldalát kivéve, ahol csak gyöngöborona palánk volt, mindenütt 7 m magas és 4—5 m vastag faszerkezetű földtöltés védte, melynek külső oldala sövényvel volt befonva és sárral vastagon tapasztva.

Istvánffy leírásával szemben Bende Lajos kimutatta, hogy a kettős vízárók a városnak csak a keleti oldalán volt és nem a város körül.¹⁴

Az ingoványos tó az Óvárost északról, nyugatról és délről a belső Siklósi-kapuig vette körül. A déli részénél az említett kaputól a keleti oldalon húzódó kettős vizesárokig keskeny, ún. tápcsatorna volt.

1564—65-ben épült az Óvárostól délkeletre az Újváros. Az Óvárostól ugyan részben mocsaras ingovány, részben vízárók választotta el, de a déli és a keleti oldala szinte teljesen nélkülözte a természetes akadályt.

Az Újvárost Zrínyi Miklós úgy építtette, hogy annak csak kisebbik része állott szemben az Óváros déli falával, nagyobbik fele, annak külső vízárkán is túl, erősen kinyúlott kelet felé.

¹² Bende Lajos: i. m. 61—69. o. — A vár helyszínrajzát szemléletesen készítette el a szerző, i. m. 68. o.

¹³ Istvánffy Miklós: i. m. 407. o.

¹⁴ Uo. és Bende Lajos: i. m. 66. o.

Zrínyi katonai elgondolása az volt, hogy az Újvárosnak északkeleten álló bástyájáról, de innen a nyugat felé haladó palánk mögül is ágyútűzzel oldalazni lehessen az Óváros egész keleti előterét.

Szigetvár Óvárosát keletről, Újvárosát pedig keletről és délről, tehát lényegében természetes akadályok nélkül közvetlenül lehetett támadni. Amint a belső várnak a legfőbb erőssége volt a várat körülvevő, nagykiterjedésű, bővízű és ingoványos tó, úgy ezt az ellenállóképességet rendkívül lerontotta a szigeti erődítéshez kapcsolódó Óváros részbeni, de különösen az Újváros szinte teljes topográfiai fedezetlensége.

Az Újváros más szempontból is gyengítette a vár ellenállóképességét.

Újvárosnak csak a két keleti és a délnyugati sarkán volt egy-egy kisebb bástya. Ezekre egyenként maximum négy-négy ágyút lehetett tüzelőállásba vinni. Így az Újváros tüzereje nem volt elegendő az előtte elnyúló tereprész tűz alatt tartására, de még kevésbé az Óváros keleti előterének tüzéségi oldalazására. A szemléletesség kedvéért modernebb kifejezéssel élve: az Újváros bástyáira csak egy-egy fél üteget tudtak felállítani, mivel abban a korban egy üteg nyolc ágyúból állt. Ez viszont azt is jelentette, hogy az Újváros felől a török romboló tüzéségének ütegeivel szemben a várvédők hátrányba kerültek. Ez annál is inkább veszélyes volt a védelem számára, mert az Újváros bástyái között csak egyszerű fapalánk volt, amelyet keskeny vízárok vett körül.¹⁵

A XVI. századi várháborúk kialakult tapasztalata szerint egy vár a 25-szörös túlerőben levő ellenséget akkor még fel tudta tartóztatni, ha tüzésége kb. 1:1 arányú volt az ellenséghez viszonyítva; ha természetes akadályok erősítették a várat és ha a várkatonaság száma a belső védelmi manőverezés szempontjából arányban volt a várterület nagyságával. Zrínyi 1566. március 21-i leveléből kapunk arra adatot, hogy az Újváros *nélküli* Szigetvár katonaságát a haditanács 3000 főben állapította meg.¹⁶

A fenti elveknek kb. megfelelő képet mutatott az 1556-os szigetvári ostrom. Ekkor a várvédő katonaság létszáma kb. 1800 fő volt a 25 000 fős ostromlók török sereggel szemben.¹⁷ Tehát a szemben álló élő erők aránya az ostromlók 14-szeres fölényét mutatta. A tüzéségi erőviszony 1:1-hez volt. A vár erőssége a természetes akadályok szempontjából az Újváros nélkül kedvezőbb volt. A várat 41 napig tartó súlyos harc után a védők Horváth Márk kapitány vezetésével tartani tudták úgy, hogy Nádasdy Tamás nádor és Zrínyi Miklós bán vezetése alatt Babócsát vették ostrom alá s így elvonták a török sereget.

A török már ekkor támadásának főerejét az Óváros ellen irányította, ami természetes is volt, hisz ebből az irányból volt a legsebezhetőbb a természetes akadályok hiánya miatt. Az ostrom következtében maga a vár, de különösen az Óváros rendkívül megrongálódott.

1566-ban a vár katonasága 2300 fő volt az 55 000 fős török hadsereggel szemben, tehát az élőerők aránya felkerekítve a szultán csapatainak 24-szeres fölényét jelentette. A tüzéség aránya ekkor is 1:1-hez volt. Viszont az Újváros építésével nem volt meg az arány a vár területe és a megállapított katonasági létszám között és — mint már említettük — még inkább csökkent a vár topográfiai védettsége.

Az Újvárost a török három nap alatt el is tudta foglalni. Zrínyi Miklós ugyanis tekintélyes ember- és anyagvesztésig következtében kénytelen volt feladni.¹⁸

Ezután viszont a helyzet a következőképp alakult: az Újváros területéről a török egyrészt közvetlenül tudta rombolni tüzéségével az Óvárost és magát

¹⁵ Budina Sámuel: i. m. II. köt. 4. o.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Salamon Ferenc: i. m. 393. o.

¹⁸ Budina Sámuel: i. m. 120. o.

a várat, másrészt az Óváros keleti oldalát, amelynek amúgy is gyenge pontja volt a lényeges terepakadályok hiánya, és Zrínyi tüzérsége most már oldalozó tüzessel sem tudta fedezni az Újváros felől.

Felmerül a kérdés: katonailag olyan képzett ember, mint Zrínyi Miklós, miért nem erősítette a vár ellenállóképességét az Óvárosnál is a meglévő természetes akadályok fejlesztésével? Erre — ismételjük — az 1556-os török ostrom is figyelmeztette, s Zrínyi, mint bán, majd 1557 novemberétől tárnokmester¹⁹ és Dunántúl főkapitánya, pontosan ismerte ennek az ostromnak a tapasztalatait. Az akkori újjáépítés vezetésében is részt vett, hisz 1557 januárjában heteken át Szigetvárott tartózkodott. Főként saját muraközi és Vas megyei birtokairól szállította a tárolásra szánt búzát és más gabonaféléket, összesen ezer forint értékben (!).²⁰

A kérdésre az elegendő adatok hiányában nehéz választ adni.

Zrínyinek a már említett 1566. március 21-én Károly főhercegnek írt válaszlevélből lehet arra következtetni, hogy az Újváros felépítésével talán kész helyzet elé akarta állítani a haditanácsot. Így kívánta kényszeríteni a védők létszámának felemelésére. Ebben az esetben a kérdés az, hogy reális volt-e Zrínyi elképzelése? Ismerni kellett a haditanács szűkmarkúságát a végvárak ellátásában s vajon így érdemes volt-e kockázatot vállalni az Újváros építésével még az Óváros teljes helyreállításának rovására is?

Az események nem igazolták Zrínyinek ezt az esetleges elképzelését.

A korabeli forrásokban találhatunk olyan nyomokat, hogy Zrínyi az Újváros építésével jövedelmét akarta növelni, a földesúri piactevékenység szélesítésére törekedett.

1565. április 17-én Miksa király vizsgálatot indított Zrínyi ellen, mert meg nem engedett módon zsarolta és sanyargatta a szigeti lakosokat, a környező falvak parasztjait; mint sajátjait kezelte a Perényiek kezéről a kincstárra háramlott siklósi és valpói uradalmakat s hatalmaskodásai az egész szigeti vártartományt sújtották. Jogtalan vámomok szedett a kereskedelem után. Ez engedhet arra következtetni, hogy Zrínyi 1565—66-ban a vásáraitól híres Óváros bővítéseként építette az Újvárost. A kép teljességéhez tartozik, hogy az említett vizsgálat sem vonhatta kétségbe: Zrínyi ellátta katonáit, kapitányi kötelességének megfelelt, s amikor a békére való hivatkozással a haditanács leszállította a szigeti őrség létszámát, több száz lovas saját pénzből tartott.

Ha az Újváros építése inkább gazdasági okok miatt épült, akkor is az erkölcsi szempontokat magában foglaló különbségtevés úgy választja el Zrínyit a pusztán jövedelmet harácsoló, hatalmaskodó földesuraktól, hogy a szigetvári kapitány nemcsak a harcot vállalta a haza védelmére, de a katonaság eltartásához is hozzájárult.

Az indítékokat az Újvárosnak az ostrom előtti években (1564—65) történő felépítésére pontosan rekonstruálni nem lehet. Tény azonban, hogy az Újváros gyengítette a csatateret a védők számára és így a vár elestének ez is egyik lényeges oka volt.

Tény azonban, hogy az Újváros építése (1564—65) még az Óváros teljes helyreállításának a rovására is történt.

Újlaki János váci püspök 1565. április 23-a után jelentette a királynak, hogy a török veszedelem miatt a vár állapota kétségbeejtő a falak rossz állapota következtében. Javasolta ezért Zrínyi felmentését.²¹

A püspök nem volt mentes a Zrínyivel szembeni személyi elfogultságtól, hisz a vár kapitánya által használt egyházi javak visszaszerzése ügyében írt

¹⁹ Zrínyi Miklós, a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok. Közli: *Barabás Samu*. I—II. köt. Budapest, 1898—1899. (Monumenta Hungariae Historica. I. oszt. XXIX—XXX. k.) II. k. 2. rész 108. sz.

²⁰ *Barabás Samu*: i. m. I. köt. 299—303., 325. sz.

²¹ Uo. 440. sz.

hivatalos jelentést a királynak.²² A fenti megállapítása az óvárosi falakról katonai szempontból indokolt, ha ezt Zrínyi ellen nem annyira a várvédelem, mint inkább elsősorban az egyházi vagyon védelmének érdekében hangsúlyozta.

Az Újváros építése tehát egyrészt kedvezőtlenebbé tette a csatateret a védők számára, másrészt elvonta a rendelkezésre álló amúgy is szűk erőforrás egy részét az Óváros teljes helyreállításától, megerősítésétől.

A csatater nem megfelelő előkészítése is oka volt a vár elestének.

A vár aktív védelmének a kérdése

A XVI. században a várak védelmében a főszerepet a természetes akadályok mellett a tüzérség játszotta, mely harcolt az ellenség ütegeivel, megsemmisítette az ellenség tábori erődítményeit és veszteséget okozott az élőrőknek.

A védők pedig egyre gyakrabban hajtottak végre kitérőket. A vár előterében a lovasság harcolt, amely néha a saját gyalogságát a lovak farán szállította. Mialatt a lovasság magára vonta az ellenség erőit, a gyalogság elpusztította az ellenség ostromberendezéseit.

A jól felépített és erős helyőrséggel védett vár ellen tudott állni a támadóknak. A vár védelmének szilárdságát mindenekelőtt a védelem részére kedvező természetes akadályok mellett ebben a században a tüzérség biztosította.

A várvédelem a XVI. században tehát nagy lépést tett előre. Az előző századokban a *passzív* elemek voltak túlsúlyban, míg az 1500-as években az *aktív* védelmi momentumok kerültek előtérbe.

Milyen volt Szigetvár helyzete a fenti szempontok alapján:

A vár tüzérségét 60 ágyú alkotta.²³ Nagy kaliberű ágyúból, amelynél a lövedék súlya 13 kg volt, kb. 30 db állott rendelkezésre. A többi főképpen columbrina lehetett, és ide számítható a szakállas puska. Mint már említettük a török ágyúk száma sem lehetett 60–70 db-nál több és így a vár tüzérségi ereje elegendő volt ahhoz, hogy az aktív védelmi harcban eredményes tüzérségi tüzet mérjen az ellenség élőrőire és tábori fedezékeire. Ezt annál is inkább állíthatjuk, mert puskapor bőven volt a várban. Az elegendő számú ágyúk mellett a védők kevés puskával rendelkeztek.

Zrínyinek, a vár kapitányának polgárokkal együtt 2300 katonája volt.²⁴ A katonaságon kívül sok paraszt, kőműves, ács, továbbá asszony és gyermek tartózkodott a várban. Létszámuk kb. 2000 főt tett ki.²⁵

A két terjedelmes város és a vár védelmére az élőrők száma nem volt elegendő, főleg úgy nem, ha figyelembe vesszük, hogy a védelem érdekében szükség lett volna a kicsapásokra. Különösen augusztus 11-től, amikor Ali Portuk a vízfogó töltés keresztülvágásának munkálatait kezdte meg, hogy a külső vár körüli vizet levezesse.

Zrínyi Miklós még március 21-én, Károly főhercegnek írt válaszában²⁶ kérte, hogy katonaságának létszámát 6000 főre egészítsék ki. Az indokolásban maga Zrínyi utalt arra, hogy az Újváros felépítése miatt 3000 katona nem elégséges, a kicsapások végrehajtása miatt pedig ennek a duplájára van szüksége.

Zrínyi Miklós sürgős és indokolt kérését az udvar nem teljesítette; ugyanis

²² Uo.

²³ Forgách Ferenc: i. m. 221. o.

²⁴ Budina Sámuel: i. m. I. köt. 118. o.

²⁵ Forgách Ferenc: i. m. 323. o.

²⁶ Budina Sámuel: i. m. II. köt. 4. o.

a várórség megerősítésére küldött 800 gyalogost is olyan későn indították útnak, hogy azok már nem tudtak a várba bejutni.²⁷

Kétségtelenül ez volt az oka, hogy Zrínyi védői az *ostrom időszakában* mindössze háromszor hajtottak csak végre kicsapást. Először augusztus 14-én azzal a céllal, hogy megakadályozzák a törököt a vízfogó töltés keresztülvágásában.²⁸ Ezzel azonban már elkéstek, mivel a munkálatot a törökök már augusztus 11-én éjjel megkezdték és a kicsapás idejére annyira előrehaladtak, hogy Dandó Ferenc és Radován Jakab hadnagyok által vezetett 200 hajdú a meglepetés által nyert időt nem tudták felhasználni a töltés helyreállítására, s végül is a magukhoz térő janicsárok visszavonulásra készítették a kis magyar csapatot. A török még a kicsapás éjjelén átvágta a töltést. Két nap alatt ennek következtében a külső vár egészen a belső vár árkáig víz nélkül maradt.²⁹

Másodszor szeptember első napjaiban csaptak ki. Ennek célja az volt, hogy a vár ellen épített török töltést lerombolják. De ez is az augusztus 29-i török támadás után, elkésve történt.

A harmadik tulajdonképpen már nem kicsapás volt, hanem a szigetvári hősök halálos végű kitörése, mivel a vár védelme nem volt többé lehetséges.

Nem soroltuk az ostrom alatti kicsapásokhoz a július 31-i portyát, amelynek az volt a célja, hogy az ellenség felvonulását zavarják és előrehaladását késleltessék.³⁰

Az ostrom egész menete tehát azt mutatja, hogy a védelem egyik aktív eszközével, a kicsapással a végbeliek végeredményben nem éltek, nem tudtak élni s ez olyan előnyt jelentett a török ostromvezetésnek, amely lehetővé tette az eredményes műszaki támadást.

Itt szeretnék kitérni — a már említett — török műszaki fölény kérdésére. A probléma megítélése ugyanis összefügg a várvédelem aktív módszerével: a kicsapással.

Ali Portuk parancsára augusztus 17-én a törökök a Nadasdy- és a Hegybástyához olyan magas töltés építését kezdték meg, hogy ez a töltés nem egyszerűen utat jelentett az említett bástyákhoz, hanem magassága miatt onnan a védők ágyúállásait és a puskás gyalogosok tüzelőállásait is meg tudták bénítani.³¹

Zrínyi Miklós a kicsapásra elégséges erők hiányában kétféle képpen védekezett e műszaki támadás ellen. Egyrészt ágyúkkal és szakállasokkal állandóan lövette a dolgozó parasztokat, törököket, máhás állatokat,³² másrészt a bástyákon fedezékeket készítettett. Az utóbbi azonban nem vált be, mert a védők szakállasainak, puskáinak kilövését akadályozta. Így a védők kerültek hátrányos helyzetbe a támadókkal szemben, a töltéseken ugyanis a törökök fedezék mögül lőhettek.

Ezért Zrínyi elhatározta, hogy a Nadasdy-bástya száját olyan védőmű megépítésével rekeszti el, amely még az ellenség töltésénél is magasabb. Az ide vezényelt katonák tűzfegyvereikkel egyrészt megvédik az alattuk levő bástyát, másrészt pedig megakadályozzák a janicsárok lefogó tüzelését.

E védőmű elkészítésének módját és rendeltetését a győri táborba érkező szemtanú hajdú ismertette Báthori Endrével.³³

A vár védői vesszőfonásból, fából és földből készítettek egy kerítést s e mögött egy másik kerítést állítottak fel. A kettő közötti hézagot keményre döngölt földdel megtölték. Tulajdonképpen várfalat építettek, csak a többi-

²⁷ Uo. 39. o.

²⁸ *Istvánffy Miklós*: i. m. 514. o.

²⁹ Evlia Cselebi utazásai. Ford. *Karácsony Imre*. Budapest, 1903. 491. o. (Török—magyar kori Történelmi Emlékek.)

³⁰ *Budina Sámuel*: i. m. I. köt. 114. o.

³¹ *Istvánffy Miklós*: i. m. 542. o.

³² Uo. 409. o.

³³ Apponyi *Hungarica* 414. Országos Széchenyi Könyvtár.

nél jóval magasabbat s ez elé árkot is ástak. Az árok és a védőmű közé a föld alá lőport helyeztek azért, hogyha az ellenség a védőművet megtámadja, felrobbantják.

Összegezve tehát: a török vezetés a töltés építésével műszakilag készítette elő augusztus 29-re a janicsárok támadását.³⁴ Zrínyi a megmagasított „vár-fallal” műszakilag készítette elő a *passzív* védelmet. A kérdés most már csak az volt, hogy ez a védelem hatásfokában milyen lesz?

A támadást Zrínyiék súlyos emberveszteséggel visszaverték, de a saját védőmű robbantása következtében a Nádasdy-bástya még jobban megrongálódott, a török töltés viszont megmaradt és az onnan vezetett tűz oltalma alatt a Nádasdy-bástya melletti árkokban nagyszámú katonaságot csoportosítottak.³⁵ A műszaki előkészítés után — ami ellen a várvédők tulajdonképpen védekezni nem tudtak — szeptember 5-én a törökök elfoglalták a külső várat is.³⁶

Hadtörténeti irodalmunkban számos szerző a török töltésekben ostromművészeti újítást vélt felfedezni,³⁷ melynek jelentősége abban is állt, hogy növelte az ostromtüzérség hatásfokát. Ez a vélemény eltúlzott, és inkább arra szolgált, hogy jobban kiemelje a várbeliek hősiességét, ami viszont az ilyen tendenciózítás nélkül is ragyogó példája marad történelmünknek.

A XVI. században e módszer alkalmazása Európa szerte elterjedt.³⁸ Maguk a törökök is használták már korábban, 1565-ben Málta ostrománál, sőt hazánkban Kaposújvár ostrománál is.³⁹ Málta ostrománál azonban nem vált be, mert a vár védői sorozatos kicsapásokkal megakadályozták a felépítését. Általában a korabeli várostrom, illetve védelem tapasztalatai Európa-szerte azt igazolták, hogy az ilyen fajta ostrom módszerekkel csak a merev, *passzív* védelemmel szemben lehetett eredményt elérni.

Összefoglalva: Szigetvár ostrománál Zrínyi nem tudta alkalmazni folyamatosan kellő erővel és kellő időben az aktív védelem egyik fontos elemét, a kicsapást. Ez ugyancsak növelte a török fölényt, ez is lényegesen hozzájárult a vár elestéhez.

Már említettük, hogy Zrínyi Miklós nem kapott az udvartól katonai erősítést és a nem megfelelő létszámú katonasága akadályozta a fentiekben. Ezzel összefüggésben felmerül egy másik kérdés is.

Helyes volt-e, hogy Zrínyi Miklós a várba zárkózva várta be a török támadást?

Zrínyi Miklós korának jól képzett katonája volt. Az 1566-os szigetvári ostrom előtt sorozatosan sikereket ért el a török elleni harcokban.

Az 1542-es török elleni hadjáratban az egyetlen győzelmes ütközet Zrínyi nevéhez fűződött; 1543-ban Somlóvásárhelynél aratott fényes győzelmet. 1545-ben Kulpa vidékén folytatott sikeres harcokat Ulemán pasával szemben. 1552-ben Zrínyi maruseweci győzelmének következtében menekült meg Horvátország nagy része a töröktől. 1554—1555-ös években sorozatosan eredményes portyákat hajtott végre a boszniai török csapatok ellen.

1556-ban Zrínyi Korotna visszavételénél ért el hadisikereket, 1562-ben pedig a túlerőben levő Oroszlán pozsegai béget veri meg „mezei” csatában.

Mindezeket a győzelmeket Zrínyi Miklós nyílt mezein folytatott csatában érte el. Katonai tapasztalatai is ilyen irányúak voltak. Maga Zrínyi *az ilyen*

³⁴ *Barabás Samu:* i. m. II. köt. 58. o.

³⁵ *Istvánffy Miklós:* i. m. 543. o.

³⁶ Szigetvár elfoglalása 1566-ban. Török forrás szerint. Közl. *Thury József* (a továbbiakban: *Szelaniki*) H. K. Budapest, 1891. 4. évf. 215. o.

³⁷ *Salamon Ferenc:* i. m. 637. o.; *Gömöry Gusztáv:* Adalékok Szigetvár 1566. évi ostromának történetéhez. H. K. Budapest, 1894. VII. évf. 514. o.; *Budina Sámuel:* i. m. I. köt. 421. o.; *Istvánffy Miklós:* i. m. 542. o.; *Barabás Samu:* i. m. II. köt. 56. o.

³⁸ Vö.: *Hans Delbrück:* *Geschichte der Kriegskunst.* Berlin, 1920. Bd. IV. S. 48 und folg.

³⁹ *Dzselázzade Musztafa.* Ford. *Thury József,* Budapest, 1896. II. köt. 275. o. (Török-magyarokori Történelmi Emlékek.)

irányú katonai tapasztalatainak birtokában éppen 1562-ben úgy látja, hogy támadni kell a törököt „a pusztuló haza egyrészének visszaszerzésére”.⁴⁰

Zrínyi Miklósnak a mezei hadviselésében szerzett katonai tudása, szervezési és vezetési gyakorlata alapján — az események tanúsága szerint is — célszerű lett volna, hogy a vár védelmét az 1556-os ostromnál tapasztalatot szerzett valamelyik várbeli tisztjére bízza. Ezt két okból is indokolt lett volna megtenni:

1. A vár tisztikara szinte változatlanul azok a harcban, hűségben kipróbált hadnagyok voltak, akik 10 évvel előbb helyt álltak. A vár kapitányának távolléte az ostromlott várból nem jelenthetett demoralizáló erőt, különösen akkor nem, ha Zrínyi — s ez a második ok — mint dunántúli főkapitány állandó portyával támadta volna az ostromlókat.

2. Zrínyi Miklós a dunántúli főkapitánnyá való, 1564 februári királyi kinevezési irata szerint megtartotta a szigeti kapitányságot azzal, hogy ha a török a várat ostrom alá venné, jogában állt a védelmet helyettesére bízni.⁴¹ Ő maga az Országos Katonai Szabályok értelmében⁴² a főkapitányi csapatokkal, a partikuláris nemesi insurrectioval és mint földesúr, várainak őrségeivel állandóan támadhatta volna a törököt.

Számításunk szerint Zrínyi kb. 2200 fős lovas sereget tudott volna szervezni. (Főkapitányi csapata 250 fő, partikuláris nemesi insurrectio 1000 fő, várainak őrségéből 950 fő).

Egyébként ezen elhatározásra Miksa király 1565. június 15-i ajánlata is indíthatta volna.⁴³ A király felhívta Zrínyi figyelmét, hogy török támadás esetén vegye maga mellé főkapitányi katonáit és a megyék nemességét. Egyesüljön a győri főkapitánnyal, Salmmal, aki német zsoldosokból (köztük vasasokból), a környékbeli várak őrségének egy részéből álló sereggel rendelkezik, és közösen végezhetik a török elleni portyákat. Ebben az esetben az ostromló törököt állandóan portyázó sereg számát 5—6000 főre becsülhetjük.

Az 1566-os helyzetet Zrínyi fenti elhatározása esetén összehasonlítva a tíz évvel korábbival, az alábbi képet kapjuk:

Időpont	Várvédők létszáma	Ellenség létszáma	A törököt közvetlenül támadó csapatok létszáma	Saját fősereg létszáma
1556	1800	25 000	10 000	nem volt
1566	2300	55 000	6 000	70 000

* A várvédők egyik ostromnál sem rendelkeztek elegendő élőerővel a kicsapásra.

Zrínyi Miklós ilyen parancsnoki elhatározásának többféle következménye lett volna:

— A váron kívül tartózkodó és harcoló Zrínyi talán eredményesebben kérhette, követelhetné volna, hogy a császári sereg ne lábhoz tett fegyverrel várokozzon, hanem kezdjen a török ellen aktív hadműveleteket.

⁴⁰ Barabás Samu: i. m. I. köt. 397., 399. sz.

⁴¹ Barabás Samu: i. m. II. köt. 142. sz.

⁴² Az ekkor érvényes katonai szabályzatot Jászay tette közzé. (Tudományműtár 1842. VII. 38.) „Vitézlő Articulások” cím alatt. A szabályzat első cikkelye szerint a főkapitány ellenséges támadás esetén köteles a nemeseket lovas seregbe szervezni.

⁴³ Vö. Salamon Ferenc: i. m. 471—472. o.

— Erre egyébként a katonai helyzet is kényszerítette volna a császári hadvezetést. II. Szulejmán hadserege ugyanis minden erejét az ostromra koncentrálhatta, mivel mezei hadaktól támadás nem érte. Viszont abban az esetben, ha Zrínyi Miklós a dunántúli főkapitányság csapataival vagy Salm katonáival együtt állandóan támadja, úgy a szultán kénytelen lett volna seregeinek egy részét az ostromtól elvonni és megindítani a dunántúli főkapitányság belseje ellen.

Ebben az esetben viszont feltétlenül szükséges lett volna, hogy a hetvenezres birodalmi sereg kimozduljon a győri táborból.

Egyébként ezt az utókori értékelést nemcsak általában a korabeli háborúk hadászata, hanem magának Szigetvárnak az 1556-os ostroma is igazolja. A tíz évvel korábbi török ostrom alól is ilyen kettős és összehangolt hadműveletek következtében sikerült Szigetvárat felmenteni.

A szigetvári csatátér említette előnytelenességéből, az *aktív* védelemhez tartozó, de a várvédők kevés létszáma miatt elégtelen kicsapások hiányából származó hátrányt ki lehetett volna egyenlíteni — vagy legalábbis jelentős mértékben csökkenteni.

Egyébként katonailag nem lehet helyeselni Zrínyi Miklós ama elhatározását sem, hogy fiát, Györgyöt hadaival a birodalmi seregek táborába küldte — amint erről Miska császár 1566. július 6-i Zrínyinek szóló leveléből értesülünk.⁴⁴

Ugyanez a levél viszont azt is bizonyítja, hogy a megyei insurrectiót (a megyei hadak felállítását) a király nem ellenezte, és erről tanácskozni akart Zrínyivel.

E mezei hadak vezetését Zrínyi vállalhatta volna, s mivel ezek — mint már említettük — főleg lovasságból álltak, alkalmasak lettek volna a török sereg állandó nyugtalanítására, az ostromlók műszaki munkálatainak meglepetészerűen végrehajtott támadással való zavarására.

Teljes bizonyossággal a történésznek nehéz magyarázatot adni, hogy az akkori katonai helyzet ellenére oly tapasztalt katona, mint Zrínyi, mégis miért zárkózott a várba. „A nagy Isten nevében bezárkózom Szigetbe, hogy hűséggel, állhatatosan és vidám orcával, vérem ömlésével és ha a sors úgy hozza, életem elvesztésével is szolgáljak a jóságos Istennek, ő szent császári és királyi felségének, a keresztény közösségnek és végső romlásra jutott édes hazámnak” — írta április 19-én Nádasdy Tamás özvegyének és ezzel megegyező szavakban jelentette be elhatározását az uralkodót helyettesítő Károly főhercegnek is.⁴⁵

Kétségtelenül Zrínyi elhatározásának okai között érvényesülhetett személyi sértődöttség is. Benda Kálmán ezt említi ki, amikor megállapítja, hogy „Zrínyi számára nem volt más választás, Szigetvárban kellett a harcot felvennie. Ha az uralkodó a győri sereg vezetését vagy legalábbis egyik rész parancsnokságát rábízta volna, ami katonai tapasztalata és országos méltósága alapján meg is illette volna őt, akkor nyilván megragadta volna ezt a lehetőséget, már csak azért is, hogy a vár fölmentését megszervezze — de ez nem történt meg s a mozgó seregnél csak alárendelt beosztás várt volna rá, amit *büszkeségből sem fogadhatott el.*” (Kiemelés tőlem — H. M.)⁴⁶

Elhatározásának okaira találhatunk más *nyomokat* is.

A főurak anyagi elzárkózása⁴⁷ feletti elkeseredése is indíték volt arra, hogy Szigetvár várát válassza a törökellenes harcának színhelyéül.

Gondolhatott arra is, hogy saját birtokainak védelmét a török pusztítás ellen a legjobban Szigetvár védelmének személyes irányításával biztosíthatja.

⁴⁴ *Barabás Samu*: i. m. II. köt. 20. sz.

⁴⁵ Uo. 8. sz. és 12. sz.

⁴⁶ *Benda Kálmán*: Szigetvári Emlékkönyv. 51. o.

⁴⁷ Vö. *Barabás Samu*: i. m. II. köt. 8. sz.

Ezt az elhatározását erősíthették benne a török hadsereg erejéről kapott felderítési jelentések.

Zrínyi Miklós 1566. június 6-án arról tudósított egy ismeretlent, hogy kémeinek jelentése szerint a török haderő négy részre szakad. Így remélte a szigeti kapitány, hogy az ostromra nem lesz oly erős az ellenség, sőt tudott a szultán betegségről is, mert amint írta: „a negyedikkel török császár ide jü ü maga, ha még az útban valahol meg nem hal”.⁴⁸

Batthyány Ferencnek 1566. július 24-i levelében Zrínyi ismét arról írt, hogy a szultán nagy, de rosszul felfegyverzett haddal száll Sziget alá.⁴⁹ A felderítési jelentések tehát nem voltak megbízhatók és így Zrínyi ebből arra következtetett, hogy ellent tud állni az ostromlóknak.

Erre utal — hangsúlyozzuk az utalást — Zrínyi Miklós végrendelete, melyet Sziget várába történő bezárkózása előtt írt meg. Valószínűleg a védelem személyes vezetésével biztosítani akarta az érdemet a birtokban való megerősítésre.

Fia, Zrínyi György egy részét idézi 1567 szeptemberében Miksa királyhoz írt levelében.

E levélben a királyhoz folyamodott, hogy erősítse meg a család részére azt a birtokszerződést, amelyet Frangepán Istvánnal kötött. A szerződés bár leányágon való örökösödési jognál fogva is érvényes, de nem ezen az alapon, hanem hősi halált halt apja érdemei fejében folyamodott az uralkodóhoz. *Midőn atyja Szigetvárba ment, azt védeni, végrendeletet készített és ennek egyik pontjában éppen ezen birtokokban való megerősítésére kérte a királyt, hű szolgálatai fejében.*⁵⁰

Nehéz tehát eldönteni, milyen okok vezették Zrínyit olyan elhatározásra, ami katonailag nem a legjobb volt. Ez a probléma további kutatást igényel.

A vár aktív védelmének elve megköveteli a kapitánytól a vezetés rugalmasságát is. Zrínyi Miklós mikor látta, hogy az Újvárost nem tudja tartani a rombolás miatt, elhatározta feladását még az ellenség rohama előtt. Így az ott levő élelmiszert, fegyvereket a várba szállítva, tervszerűen tudott visszavonulni,⁵¹ s elkerülte a felesleges emberveszteséget.

Ezt a belső védelmi manőverezést azonban nem hajtotta végre az Óvárosban még akkor sem, amikor nyilvánvaló volt, hogy lehetetlen az itteni védekezés. Ennek következménye, hogy az Óvárosban 1200 katona esett el⁵² s a vár védelmére már csak 800 vitéz maradt. 15 napos ostrom után Zrínyi elvesztette állományának majd 63%-át. A megmaradt 37%-kal harcolt még 17 napig.

A nagy emberveszteségnek tehát a manőverezés hiánya is oka volt, amely ugyancsak hozzájárult a vár elestéhez.

A felmentő sereg kérdése

A vár elestének okai között kétségtelenül fő helyet foglalt el az a tény, hogy a győri táborban vesztegelő birodalmi sereg nem kezdett hadműveletet a török ellen.

A század egyik legnagyobb tragédiája játszódott le, amikor egy hetvenezres fős hadsereg tétlenül nézte, hogy véreznek el Zrínyi és katonái az emberfeletti küzdelemben.

⁴⁸ Uő. II. köt. 14. sz.

⁴⁹ Uő: II. köt. 25. sz.

⁵⁰ „Item praefatam Sac. Caes. majestatem propter Deum rogo, dignetur respectu fidelium servitiorum meorum literas fasionales ipsius dni comitis Stephan de Frangepanibus Cemen-ter confirmare et consensum suum régium simul cum jure regio praebere.” Ezek a sorok maradtak meg a végrendeletből Zrínyi György levelében. (Széchenyi Codex XI. köt. 2. sz.) — idézi *Salamon Ferenc*: i. m. 646. o.

⁵¹ *Budina Sámuel*: i. m. 120. o.

⁵² *Forgách Ferenc*: i. m. 522. o.

Bizonyos fokig emberileg érthető, hogy a tragédia után az akkori magyar közvéleményben olyan nézet is kialakult, amely szerint Miksa császár és udvara Szigetvárat feláldozta Ausztriáért a töröknek; Zrínyiéknek el kellett vérezniük Ausztria oltárán.

Évszázadok folyamán a magyar polgári történetírásban, nemegyszer még az aulikus képviselőinél is a császári udvar és a magyar rendek elleni tárgyilagos bírálat helyett a hungarocentrikus vádaskodás, a magyar mártíromság nacionalista himnusza kapott hangot.

A kérdés tehát az: milyen okok miatt nem bocsátkozott a birodalmi sereg ütközetbe; a jelenléte katonailag mit jelentett az ország védelme szempontjából?

Miksa apjával és a katolicizmussal szembeni ellentéte miatt enerváltan, reményvesztett egyéniséggel lépett a trónra. Uralkodásának már az első hónapjaiban összeütközött az osztrák udvarral, az igazgatási szervekkel, amikor kormányzási reformmal módosításokat akart megvalósítani, többek között a hadügy érdekében is.⁵³

Egyetlen illúziója az volt, hogy a törököt viaszorítsa s erre az alkalmat II. Szulejmán 1566-os hadjárata alkalmából elérkezettnek vélte.

Miksa az előkészületeket energikusan végezte: az udvari tanácsosokkal, az igazgatási mechanizmussal szemben pénzt biztosított; a birodalmi gyűlésen elérte, hogy csapatokat szerezzen. Oly nagy német, olasz, francia sereggel jött be Magyarországra, amilyen 1542 óta nem járt hazánkban.

Még augusztus 19-én Bécsből, a csapatokhoz indulóban megírta barátjának, a bajor hercegnek: a török Sziget ellen megy, mindent meg fognak tenni, nehogy ezek a becsületes emberek ott benn pusztuljanak.⁵⁴

Miksa nem tudott egyéniségével a haditanácsban olyan hatást elérni, hogy akaratát érvényesíthesse. Ebben nélkülöznie kellett a bécsi udvari tanácsosok támogatását is, akik az anyagi kockáztatástól féltek.

Az uralkodó így kisebbségben maradt azzal a tervével, hogy kihasználva a meglepetés előnyét, Esztergom, vagy Székesfehérvár megtámadásával Szulejmánt elvonja Szigetvártól.⁵⁵

A tanács többsége, s a birodalomtól kinevezett fővezér, Günther schwarzburgi gróf nem engedte ütközetbe vetni a hadakat.

A birodalmi seregek mozdulatlanságának okai közé nem Miksa halogató magatartása, hanem a haditanács egységének, koncepcióval rendelkező fővezérnek a hiánya sorolható. Ilyen vezetés nélkül viszont nehezen volt mozgatható a hadsereg.⁵⁶

Az összegyűlt hadsereg ellátását nem tudták megszervezni, aminek több oka volt.

Abban az időben Európa országai és azokon belül a legkisebb tájegységek is önellátók voltak. Ebből következett, hogy az a terület, amelyen egy-egy hadjárat lefolyt, ami tehát abban az időben hadszíntérnek számított, szintén önellátó volt és saját agrár termelvényeiből tartotta fenn magát. Ez az önellátottság azonban nem volt elegendő a hadszíntéren összeütköző seregek részére. Közismert, hogy a rossz útviszonyok, a nem megfelelő kapacitású szállító eszközök következtében milyen nehéz, sokszor lehetetlen volt az élelem-ellátás technikai és igazgatási szempontjainak a hadászat szempontjával való összeegyeztetése.

⁵³ Vö. *Sigmund Adler*: Die Organisation der Zentralverwaltung unter Kaiser Maximilian I. Leipzig, 1886.

⁵⁴ *Druffel*: Briefe und Akten zur Geschichte des XVI. Jh. mit besonderer Rücksicht auf Bayerns Fürstenhaus Bd. 4. S. 132.

⁵⁵ *Georg Wagner*: Maximilian II., der Wiener Hof und die Belagerung von Sziget. Szigetvári Emlékkönyv, 1966. 214–215. o.

⁵⁶ Maga Montecuccoli is utal erre könyvében, mint példára: Vö.: *Raimund Montecuccoli*: Della Guerra col Turco in Ungheria III. rész. XXVIII. fejezet.

A birodalmi hadsereg lassan gyülekezett. Mire Győrnél táborba szállt, Szigetvár ostromát a török már megkezdte. A keresztény sereg vezetése nem tudott dönteni: kezdjen-e hadműveleteket, ha igen, milyen irányban. E kérdés feletti vitában fontos helyet foglalt el az a probléma is, biztosítani lehet-e az utánpótlási vonalat, mert magának a tábornak az ellátása is nehézségbe ütközött.

S még egy fontos tény!

Az ellátás megszervezésének nehézsége azzal is összefüggött, hogy a magyar feudális birtokosok, akiknek birtokai egy-egy tájegység önellátásának alapjait képezték, gazdaságilag nem voltak érdekelve a hadjáratban, mikor birtokaik nem kerültek a hadi tevékenység színterévé, illetve remény volt rá, hogy ezt elkerülik. Itt az érdekeltség alatt valóban gazdasági érdekeltséget értünk, mert a politikai nézetazonosság megvolt a török elleni hadjárat kérdésében az ország uralkodó osztályainak egészét tekintve. A magyarországi főurak elzárkózását, ilyen irányú felfogását tömören fejezte ki Nádasdy Tamás öccse, Kristóf, akitől az özvegy nádorné tanácsot kért, küldjön-e segítséget. „... Miérthogy Nagyságodnak volna mit őrizni anélkül is, segítségét kedig Nagyságodnak sehonnan nem látom, ha szinte a fejedelem irnája akkor sem kellene mielni.”⁵⁷

A birodalmi hadak tétlenségének egyik oka magában a hadsereg szervezésében is rejlett.

A XV. és XVI. századi törökellenes háborúk tapasztalatai bebizonyították, hogy nagy létszámú, különböző kiképzésű seregrészekből összetevődő hadseregek nem ütőképesek. Csak két példát említek a számos közül: 1444-ben a várnai csata, 1542-ben pedig Buda térségében folyó harcok is igazolták a fenti tételet.

A XVI. század közepére kialakult az a tapasztalati szervezés, amellyel a mezei hadak eredményesen vehették fel az ütközetet a törökök ellen.

Az 50 000 fős hadsereg, amely 28 000 gyalogosból, 2000 dragonyosból, 17 000 nehéz- és 3000 könnyűlovásból állt, rendelkezett olyan mozgékonyssággal, ütőerővel és főleg a lehetőséggel az egységes vezetésre és kiképzésre, hogy a janicsárokkal és a spáhikkal szemben eredményes bekerítő hadműveleteket tudjon végrehajtani.⁵⁸

Természetesen egy ilyen szervezésű hadseregnek már 1566 tavaszán harckésznek kellett volna lennie ahhoz, hogy elhagyva a Duna vonalát, jobb- és balszárnyát egyrészt kisebb egységekkel fedezze, másrészt ezek az egységek a magyar határörvidéken a felvonuló törököket zaklatták volna. A fősergnek pedig még Szigetvár ostroma előtt meg kellett volna támadnia Budát vagy Esztergomot. Ezt annál is inkább tehetné volna a bécsi udvar és a birodalmi gyűlés, mivel már 1566 elején feszült volt a politikai helyzet a császár és a török szultán között. Sőt 1566. január 31-én köztudomású lett, hogy a szultán elhatározta a háborút.⁵⁹

Történelmi irodalmunkban számos munka a birodalmi hadsereg győri jelenlétében nem lát okot arra vonatkozólag, hogy Szigetvár eleste után a török sereg visszavonult s beszüntette a további támadást.

A visszavonulást egysikúán, nem az összes körülmények vizsgálatával, részben, a nagy veszteséggel,⁶⁰ részben a szultán halálával magyarázza. *Sziget-*

⁵⁷ Barabás Samu; i. m. II. köt. 8. sz.

⁵⁸ Vö. Raimund Montecuccoli: i. m. uo.

⁵⁹ Gökbülgin Tayyib: i. m. 55. o.

⁶⁰ A török sereg összes veszteségét Szigetvárnál pontosan nem lehet megállapítani a források ellentmondó adatai miatt. Általában huszonöt-harmincezerre becsülik a veszteséget. A török hadsereg elit részének, a janicsároknak, a vesztesége a források szerint több mint 50%-os volt: tizenkétezerből hétezer janicsár vérzett el Szigetvár falainál. Vö.: Georgius, Joannes Schwandtner: *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini. Pars tertia. Vindobonae, 1768.* 22. o.; Salamon Ferenc: i. m. 633. o.

vár eléste után pedig a török nagyvezér, Szokoli Mehemed megkísérelte a támadást.

Az esztergomi bégnek parancsot adott 1566. szeptember 16-án egy Komárom irányú támadásra. Ugyanakkor szeptember 18-án a Dunán megindultak a török hajók gyalogsággal megrakva, a jobb parton pedig hatalmas lovas-ság vonult az esztergomiak támadásának támogatására.

A birodalmi hadsereg erre szeptember 24-én a székesfehérvári török tábor ellen vonult fel Salm parancsnoksága alatt.

Látva a török vezetés, hogy a birodalmi hadsereg felvonul, végleg lemondott a további támadásáról. A török főserg a Dráván átkelve Belgrád felé vonult el.

Ezzel lezárult a II. Szulejmán által megindított 1566-os hadjárat.

Szigetvár ostromának katonai jelentősége

Szigetvár védelmének katonai jelentőségét az határozza meg, hogy milyen helyet foglalt el a török általános hadászati elképzelésében és az ostrom kimenetele milyen következménnyel járt annak végrehajtására.

Az 1566-os török hadjáratnak hadászati célkitűzése Nyugat-Magyarország elfoglalása és a Bécs elleni támadás feltételeinek biztosítása volt, de ennek hadműveleti előfeltételét alkotta Szigetvár elfoglalása.

Maga Szigetvár ugyan közepes erősségű vár volt, mégis válaszut elé állította a Nyugat-Magyarországra törő ellenséget. Vagy ostromba kezd és ezzel eleve megállásra kényszerül, vagy pedig maga mögött hagyja a várat, ekkor viszont utánpótlásának és visszavonulási útjának biztonságát kockáztatja, ami könnyen vereséget eredményezhet.

Szigetvár elfoglalása a törökök számára tehát nem hadászati, hanem hadműveleti célkitűzés volt azért, hogy támadását tovább tudja fejleszteni a hadászati cél elérésére, Nyugat-Magyarország elfoglalására.

A török vezetés erre tett kísérletet, de nem rendelkezett — az ostromnál súlyos veszteséget szenvedett és kimerült — főereje olyan ütőerővel, hogy a siker reményében vegye fel az ütközetet a birodalmi hadsereggel. Vagyis „a védő a határon egy nem éppen vereségszámba menő csatát veszített” és így biztosítva volt, hogy „a legközelebbi erődítménye mögött már másik csatára képes”, amelyben az ellenséget meg tudja verni — állapítja meg joggal az ilyen esetre Clausewitz.⁶¹

Szigetvár hősi védelmének katonai jelentősége tehát abban van, hogy — bár a vár elesett — megakadályozta a törököt hadászati célkitűzésének megvalósításában.

Szigetvárnak, mint végvárnak hősi küzdelme is tanúsította a magyar történelemnek azt a sajátosságát, hogy míg a parasztmozgalmak véres leverése, a rendi anarchia a mohácsi vészhez vezetett, addig a végvárrendszer megakadályozta az ország teljes pusztulását. A végvárak a maguk védelmi stratégiájával biztosították a lehetőséget a török későbbi kiűzésére — ha időben e lehetőség megvalósítása el is húzódott.

⁶¹ Carl von Clausewitz: A háborúról. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1962. II. köt. 307–308. o.

МИКЛОШ ХОРВАТ:

НЕКОТОРЫЕ ВОЕННЫЕ ВОПРОСЫ ОБОРОНЫ СИГЕТВАРА

Резюме

В вооружённой борьбе победа или поражение имеют субъективные причины. Оценка положения, принятие решения, организаторская и руководящая способность полководца и т. д. — эти все такие факторы, которые в значительной мере определяют исход борьбы. Таким образом вооружённая борьба, проходящая за оборону Сигетвара — утверждает автор — зависела от распоряжений капитана.

Тогда, когда автор реферата — анализируя военную историю осады — определяет это, одновременно ставит вопрос; разве Зриньи не мог ли принять «оценивая данные обстоятельства» более правильное, по отношению успешной обороны крепости, решение, разве «в данном положении» он выполнил ли свою организаторскую и руководящую деятельность.

Автор, после того, что таким образом ставил проблему, очерчивает предпосылки турецкого нашествия против Сигетвара, цель оборонительной борьбы пограничной крепости и затем причины падения Сигетвара.

Затем он анализирует проблемы, связанные с полем боя, с активной обороной крепости и подкреплением. В конце автор оценивает военное значение осады Сигетвара.

MIKLÓS HORVÁTH:

EINIGE MILITÄRISCHE FRAGEN DER VERTEIDIGUNG VON SZIGETVÁR

Resümee

Beim Bestehen eines Kampfes hat Sieg oder Niederlage subjektive Gründe: Die Situationsübersicht, der Entschluß, die Organisations- und Führungsfähigkeit des Feldherrn usw. sind sämtlich Faktoren, die den Ausgang einer Schlacht bestimmen. Die Schlacht um die Verteidigung von Szigetvár also — sagt der Autor — hing auch von den Verfügungen des Hauptmanns ab.

Als der Autor des Referats dies — während der Zergliederung der militärischen Fragen der Belagerung — festsetzt, stellt er die Frage: ob wohl Zrínyi, mit Hinsicht auf eine erfolgreiche Verteidigung der Festung, „die gegebenen Umstände erwägend“ nicht einen richtigeren Entschluß hätte fassen können; ob er „in der gegebenen Lage“ seine organisatorische und leitende Tätigkeit am richtigsten ausübte?

Nach einem solchen Erwägen dieses Problems, skizziert er die Vorgänge des türkischen Feldzuges gegen Szigetvár, Zweck und Ziel des Grenzfestungsverteidigungskrieges und untersucht die Gründe des Falls der Festung Szigetvár.

Dem folgend zergliedert er die Probleme des Schlachtfeldes, der aktiven Verteidigung der Festung und der Befreiungstruppen und abschließend würdigt er die militärische Bedeutung der Belagerung von Szigetvár.

